

УДК 1. 821.161.2-3.09

Аністратенко А. В. – аспірант Чернівецького
національного університету імені Юрія Федьковича

Політичний роман-анекдот у творчості Василя Кожелянка та ідеальний жанровий варіант: ознаки й модифікації

Роботу виконано на кафедрі зарубіжної літератури та теорії літератури ЧНУ ім. Ю. Федьковича

Розглядаючи творчість Василя Кожелянка, неминуче приходимо до з'ясування жанрових маркерів та модифікацій видів неомодерного роману. Вияви хронотопу й концепт національного героя навіть іноді слугують маркерами жанрово-стильових ознак твору. Реалізація національно-ментальних особливостей психології українців, яку висміює у фантазмагоричному світлі автор, на сторінках романів Кожелянка вказаного типу відображає світоглядну модель, що її письменник застосовує як контекст конкретного роману. Порівняльне розкриття ознак політичного роману-анекдоту у творчості буковинського письменника та ідеального жанрового інваріанту, спроектоване на естетичні обриси неомодерного та постмодерного роману, дає змогу прогнозувати подальший розвиток під-жанрів іронічного роману в українській літературі.

1. **Ключові слова:** хронотоп, архетип, концепт, Василь Кожелянко, «часові зсуви», детермінізм, неомодерний роман, картина світу, геологічний час, історичний час, функціональний час.

Аністратенко А. В. Политический роман-анекдот в творчестве Василия Кожелянко и идеальный жанровый вариант: признаки и модификации. Рассматривая творчество Василия Кожелянко, неизбежно приходим к выяснению жанровых маркеров и модификаций видов неомодерного романа. Проявления хронотопа и концепт национального героя даже иногда служат маркерами жанрово-стилевых признаков произведения. Реализация национально-ментальных особенностей психологии украинцев, которую высмеивает в фантазмагорическом свете автор, на страницах романов Кожелянко указанного типа отображает мировоззренческую модель, которую писатель применяет как контекст конкретного романа. Сравнительное раскрытие признаков политического романа-анекдота в творчестве буковинского писателя и идеального жанрового инварианта, спроектированное на эстетические очертания неомодерного и постмодерного романа, позволяет прогнозировать дальнейшее развитие в жанре иронического романа в украинской литературе.

Ключевые слова: хронотоп, Василий Кожелянко, жанровые маркеры, жанровые формы, жанровые сдвиги, неомодерный роман, роман-анекдот, «альтернативная история», картина мира.

Anistratenko A. V. Political Novel-Anecdote in the Works of Vasyl Koshelyanko and Perfect Genre Option: Signs and Modification. Studying of the work of Vasyl Koshelyanko inevitably come to clarify the genre markers and modifications species newmodern novel. Expressions of time-space and the concept of national hero sometimes going as a markers of genre signs. The implementation of the national mental psychology Ukrainian features that ridicules in phantasmagoric light by the pages of novels Koshelyanko specified type reveals an ideological model that author uses as context specific novel. Comparative disclosures signs political novel in the works Bukovynian writers and ideal genre invariant, designed for aesthetic shape newmodern and postmodern novel, you can predict the subsequent development under genres ironic novel in Ukrainian literature.

Key words: time-space, Vasyl Koshelyanko, genre markers, genre form, genre shifts, newmodern novel, novel-joke «alternative history», world view.

Постановка наукової проблеми та її значення. Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Жанрові форми сучасного роману та проблема «розмивання» жанрових меж літературних творів, зокрема підвидів роману ХХІ ст., малодосліджені в Україні. Це проявляється у тому, що невістачає теоретичних праць щодо цієї проблеми, хоча за останні два десятиліття з'явилося чимало різноманітних видів сучасного роману.

У пропонованій статті ми спробуємо визначити жанрову матрицю та жанрову доміную політичного роману-анекдоту у Василя Кожелянка та порівняти його концепцію з творами російських авторів у згаданому жанрі.

Найперше слід визначитись із використовуваною термінологічною й понятійною базою. Із міркувань про системність та систематичність називання літературознавчих явищ обираємо такий ланцюжок понять, як «літературний рід (епічний) – жанр (роман) – вид (авантюрний, історичний) – вид, підвид (роман-анекдот, «альтернативна історія»)). *Жанрова доміюанта* це «визначальна жанрова характеристика твору, його жанрова концепція» [10, 199]. *Жанрова матриця*– «структурний інва-

ріант жанру, генетично зумовлений комплекс найбільш усталених ознак, що залишаються атрибутивними впродовж усього історичного життя жанру» [10, 199]. *Жанрова типологія* – опосередкована подібність жанрів за їх модальністю – усталеною змістовою ознакою жанру [10, 202].

Виходячи з градації цих понять, роман-анекдот є видовою назвою і не виключає наявність інших жанрових доміант, що вкупі творять специфічну жанрову матрицю, яка в типології неомодерних та постмодерних романів за сприятливих умов може зайняти своє місце.

Історія розвитку видів роману в нашій літературі демонструє багатовекторність цього процесу й впливу на розвиток жанрів прози та навіть перехід ознак із інших літературних родів, як-от роман-анекдот, роман-жарт, роман-феєрія, роман-фейлетон.

Від часів романтизму спостерігається тяжіння до змішування жанрів, до розмивання чіткої класифікаційної межі, що у ХХ ст. досягає певної критичної точки. Першим романом, написаним українською мовою, вважається роман П. Куліша «Чорна рада» (1846), однак розвиток жанру роману в українській літературі пов'язується передусім з творчістю письменників ХХ ст. На тлі початку століття, котре вирізнялось прагненням до експериментування в контексті європейських течій та стилів (О. Кобилянська, Г. Хоткевич, М. Йогансен, В. Підмогильний, В. Винниченко, Юрій Тарнавський та ін.), «формується цілісна система жанру, яка в змістовому аспекті знімає будь-які табу, а у формальному – відкриває широкі горизонти для художнього пошуку» [8, 339]. Середина та друга половина минулого століття в українській літературі «ознаменована пануванням соцреалізму, що ускладнювало включення до мистецької майстерні радянських письменників тих підходів, які народжувалися та практикувались у західних літературах» [9, 54].

Коли говоримо про різновиди (підвиди) сучасного роману, що побутують в Україні, то на перше місце виходять варіанти неомодерного та постмодерного романів, часто пов'язані з естетикою бурлеску, феєрії, іронії, абсурду. Чимале місце в цьому полі займає політичний роман-анекдот.

Час, коли анекдот як спосіб сприймання й трактування дійсності, потрапив у епічний рід літератури й просочився саме у жанр роману, залежить від багатьох чинників: соціально-політичних, ментально-психологічних, впливу літературного канону тощо.

Для американського культурного простору він виявився найранішим – приблизно початок ХХ ст. У середині минулого тисячоліття вказаний симбіоз завойовує простори Західної Європи й відтак потрапляє у слов'янські літератури.

Для української літератури час розквіту іронічного авантюрного роману, утопічного роману різних підвидів, роману-анекдоту (як дочірнього підвиду) припадає на кінець ХХ – поч. ХХІ ст., тобто перехідний час «перерозкладу» жанрів, розквіту новітнього роману, шлях і крах постмодерної естетики на теренах укрсуцліту.

Авантюрний утопічний роман як прообраз роману (політичного) анекдоту в цей час функціонує у полі карнавальної літератури, створеної групою «Бу-ба-бу». Але коли на вимогу часу, вона перестала діяти, як літературне угруповання, саме прямування карнавалізації літератури припинилося. Тамара Гундорова пояснює це явище невідповідністю продукту й споживача: «У певному сенсі «буби» переросли «Бу-ба-бу» як явище молодіжної культури, натомість публіка, яку вони витворили, – не переросла. Українське суспільство значною мірою лишається інфантильним, нарцисичним і закритим до критичної саморефлексії [...] постмодерна Україна застигла на ливні, протягненій між ідентичністю та імітацією» [5, 248]. Так почався краї постмодерної естетики в українській прозі. І немало роль в цьому зіграв роман Є. Кононенко «Імітація». Зате жанр роману здобув нове дихання. І, ще не створивши якісно нової естетики, письменники починають експериментувати з формою, жанрами та стильовим оформленням романів.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Потреба «вичавлювати з себе раба» (за О. Забужко) виливається в спробі створення фантастичних романів, де українці виявляються переможцями, а не переможеними, де політична й соціальна стагнація виливається в карколомні події. В Україні цю нішу в романістиці зайняв (можна сказати, одноосібно) Василь Кожелянко. Роман – політичний анекдот у його творчості найповніше виражений у творах «Тероріум», «Лженострадамус». Із певним узагальненням можна віднести до цього підвиду «Дефіляду в Москві» та «Ефіопську Січ».

Відразу зауважимо, що навіть перші два Кожелянкових романи, хоч і підходять за більшістю ознак до згаданого означення, але не виступають ідеальними взірцями роману-політичного анекдоту, вони мають інші характерні риси, наприклад, містять жанрову матрицю «альтернативна

історія», за способом організації сюжету можуть бути визначені, як авантюрні романи (зрештою, це доводить діалектичний зв'язок між двома підвидами) та ін.

У російській літературі, як найближчій постколоніальній (хоч і в якості колонізатора, який досі не відмовляється від цієї архетипно-ментальної функції), роман-політичний анекдот значно розвиненіший і вже має свою, хоч і нетривалу, історію. Найцікавішими «сучасниками» романів В. Кожелянка вважаємо твори В. Пелевіна, В. Сорокіна, В. Єрофєєва. У цих різних письменників є спільна риса – бажання виявити проблему колоніалізму в історії та психології соціально-політичної дійсності. Отож, романи цих авторів відзначаються часто гіперболічною анекдотичністю зображення героїв чи компонентів хронотопу в творі. Зважаючи на розвиток аналізованого жанру сьогодні, виявляються взірцевими варіантами роману-анекдоту в слов'янських літературах.

Модифікації романів В. Кожелянка полягають переважно у стильових ознаках творів. Оскільки жанр наснажується стилем, зокрема, мовостилем автора, всотує картину світу письменника, змінюється під впливом образної та символічної бази роману, то на виході цієї «кухні» з'являється роман із кількома жанровими маркуваннями з неповторним авторським почерком буковинця В. Кожелянка.

Формальні відміни романів Кожелянка та прийнятих тут «ідеальних варіантів» будемо визначати за двома основними показниками: «персонаж-герой» та «гло подій – символічний світ твору». Відокремлюємо для зручності мовний і предметний рівні, а отже, залишаючи перший для дослідження стильових ознак, розглянемо другий, як інтенцію до жанрових модифікацій (за Р. Інгарденом, представляючи літературний текст як чотирирівневу й двофазну сутність [6, 120–121]).

Отож, аналізуємо політичний роман-анекдот на перетині текстів В. Кожелянка «Тероріум» і В. Сорокіна «Цукровий Кремль»; В. Кожелянка «ЛжеNostradamus» та В. Пелевіна «Generation «П».

У «Цукровому Кремлі» в саркастичному тоні автор репрезентує один із найгірших серед можливих шляхів розвитку Росії. Так, наслідком сучасної «політики» (в широкому значенні цього слова) державних мужів Росія 2028 р. постане із неймовірним злетом техніки, засиллям китайської мови, чергами до продовольчих магазинів, божевільними та бездомними, культом особи «царя-батюшки». Найяскравішим алегоричним образом, який і веде весь текст книги крізь бурлескні події, стає цукровий Кремль – омріяний подарунок для дівчини Марфуші. Цукеркою вона збирається поділитись з усією родиною, так, щоб усі важливі частини «Кремля» були поділені між батьками, ще ненародженим братом і нею самою. Так, автор висміює порожній культ особи правителя, який заковує думки людей, не дозволяє мислити за рамками, створеними державною ідеєю.

Рабська психологія передбачувано приводить народ до розгубленості й пошуку відповідей на ще несформовані чітко запитання в ефемерних світах. На допомогу натовпу, який переважно складається з осіб низькокультурних та бідняків, приходять блаженний Амоня. «Купці та міщани, обідранці й голота, п'яниці й кокошниці, китайці-розношики й татари-збительники, підлітки й дітлахи, усі благають: / – Покажи біду! Покажи біду!.. – Пролетсья в Замоскворіччі кров стрілецька! – вістує Амоня з повітря. – Задушать опричники двох полковників... зітхнула юрба полегшено: мала біда...» [1, 16–17].

Втішає хіба те, що Сорокін не наполягає на такому розвиткові подій. На підтвердження варіантності, навіть в концепції книги, – вільна розв'язка. Марфуша замислюється про «Государя на білому коні», доїдаючи двоголового орла. Алегорично можемо сприймати закінчення як надію на швидке просинання люду від догідливого, рабського сну. Хоча якщо оцінювати твір цілком, то бачимо більше в'їдиво-розважального «чтива», ніж цікавих для царини літератури прийомів та ідей.

У романі В. Кожелянка «Тероріум» [2] бачимо протилежний ефект. Антураж сюжету подібний до іронічного твору Сорокіна, але виконання та ідейне навантаження зовсім інакше. У Кожелянка бачимо персонажів, які, вийшовши за поле впливу обставин, уявляють себе напівбогами й поведуться відповідно. На те – отримують гідні їх висновки. Чіпка, розмовляючи з Сонцем (вдала алегорія), виявляє, що збожеволів не він, а цілий світ навколо. Узурпатор Кромешний – збожеволів і того прикметніше. Він боїться золота, яке так прагнув завдяки владі здобути. Читаючи твір ми переконуємося, що всі підозрюють всіх і вдаються до випадкових, нав'язаних емоціями вчинків, які, як виявляється пізніше, стають доленосними. У Василя Кожелянка діє, так само як в Сорокіна, невизнаний мислитель-блаженний Стефан Ксенофобенко-Ксенофіленко. На відміну від Амоні, він продукує цілком розумні ідеї, правда, потрапивши до позбавленого далекоглядності О. Коп-Аума, ці ідеї перетворюються на зброю дуже швидкої дії. О. Коп-Аум будь-якою ціною хоче стати молодшим

та вродливішим. Ціною державного злочину він знаходить потрібний спосіб, але експеримент виявляється невдалим, і наш герой, замість того, щоб помолодшати, стає столітнім дідом. Бачимо, в кожній окремій сюжетній лінії роману зрештою персонажі отримують або бажане, або заслужене. А майстерність, з якою це все вкладається в одну фабулу, вражає навіть літературних гурманів.

Іронічний постмодерний роман Василя Кожелянка «ЛжеNostradamus» цілком належить до постколоніальної літератури. Із кожним розділом ми все більше знаходимо аналогів у дійсному світі, описаному алегоричним образом. Для підсилення асоціативних містків В. Кожелянко використовує основний прийом постмодерністської естетики – немарковані цитування відомих, «канонізованих» творів української та зарубіжної літератури. Так, на сторінках роману «Осінь пси Карпат», яке безперечно відлунує одним з найвідоміших віршів Василя Герасим'юка («Осінні пси Карпат»), читаємо про «Чотириста років самотности», яке, очевидно, має внутрішній передбачуваний зв'язок з твором Г. Маркеса «Сто років самотности». Майже кожен розділ роману має багатокомпонентну назву щодо вираження. Усі ці «гіперпосилання» розширюють текст твору і сфери його дії. У розділі «Рука Москви» голова «царства Московського» з'ясовує, що сказав Нострадамус про «його Русь»: «– А що там такого небезпечного? Чи не про мою передчасну смерть написав француз? / – Ні, государю, але Михайло-звїздар напрозорив дещо про наших сусідів. / – про Шведів, може? – Ні про Русь» [3, 23]. Прикметно, що хоч цар наче й не знав про існування такої держави, бо її мала давно поглинути Литва, але дуже перелякався від віщування Нострадамуса, в якому Русі (тобто Україні) пророкувалася велика доля. А поки ті пророчі слова не збулись, то долею «загубленого покоління» опікуються випадкові особи – гіппі Джоні, Клим Староїгл та подібні до них «духовні бомжі» (вислів О. Забужко). Така ж проблема з героями нового національного міфу прослідковується й у Віктора Пелевіна. «Generation «П» – це загублене покоління часів розвалу СРСР. Іронічно обіграні обставини дуже знайомі й натуралістичні в зображенні внутрішнього світу мешканців перехідного часу. Вавілен Татарський – типовий представник цього другого «загубленого покоління». Навіть його ім'я «було складено зі слів «Василій Аксьонов» та «Володимир Ілліч Ленін». Батько Татарського, напевно, легко уявляв собі вірнопідданого лєнінця, який вдячно досягає розуміння марксизму над вільною Аксьонівською сторінкою...» [4, 12]. Випробування долі, які впали на голову Татарського, видаються лабораторним експериментом письменника, але найжахливіше те, що вони дуже правдоподібні для описаного часу. І лише гіперболізований, переграний характер подій та рис героїв дає змогу відносити роман до стилю «альтернативна історія» та жанру політичного роману-анекдоту. На створеному тлі та екстравагантних подіях Пелевін не зупинився. Він творить ще й відповідну, напівіронічну філософію, яка б годилася до світу твору: «Вічність була довільною – якби, скажімо, не Сталін убив Троцького, а навпаки, то її б населяли зовсім інші особи...» [4, 16]. Стосовно цього іронія Кожелянка – легкий гумор, порівняно з кислим сум'яттям Віктора Пелевіна. Персонажі останнього діють під зорею невідворотного фатуму. І хоч на героїв обох авторів чекає врешті «Страшний суд», у романі Пелевіна читач стає свідком, може лише споглядати і втрачає можливість подумки діяти разом з головним героєм.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отож, ми бачимо спільні творчі прийоми, подібні ідеї, проблеми, які розкривають автори сучасної прози в Росії та в Україні. Але зустрічаємо й принципову різницю в картині світу, розташуванні її компонентів у почерговій важливості, місця свого «я» у вирі світових потреб.

Крім того, зв'язок текст–жанр дійсно стає все менш тісним у літературі в напрямку від класицистичної до постмодерної (у ширшому значенні). З іншого боку, набуває сили вже поняття «архе-жанру», тобто ознак жанру, які автоматично фігурують в свідомості письменника, коли він береться втілювати свій задум. Цей зв'язок «належить до типу мислення, який розглядає жанрові ознаки тексту як різновид міжтекстових атрибутів, що відбуваються завдяки стереотипному використанню жанрових норм» [7, 80]. Такі технічні стереотипи допомагають авторові й підготовленому читачеві вловити можливі чи потрібні відхилення у формальному полі твору для реалізації змістового та символічного значення.

У романах Василя Кожелянка збільшена кількість жанрових матриць творить переважно додаткові семантичні, стилістичні, символічні, сюжетні поля чи шари прочитання твору. Цю рису можна розглядати як ознаку постмодерного роману (наприклад «Лженострадамус»), але такий підхід буде справедливим лише за наявності інших постмодерних ознак, яких для зарахування до вказаної

естетики недостатньо, наприклад, у творі «Тероріум». Останній твір з більшою імовірністю можна віднести до історичного іронічного роману або роману-анекдоту в стилі «альтернативна історія» (визначаючи першу ознаку жанровою домінантою, а другу – стильовою).

Список використаної літератури

1. Сорокін В. Г. Цукровий Кремль : роман / В. Г. Сорокін ; пер. з рос. О. Л. Ушкалова. – Харків : Фоліо, 2010. – 219 с. – (Карта світу).
2. Кожелянко В. Тероріум : роман [Текст] / В. Д. Кожелянко. – Львів : Кальварія, 2002. – 172 с.
3. Кожелянко В. ЛжеNostradamus : роман [Текст] / В. Д. Кожелянко. – Львів : Кальварія, 2001. – 148 с.
4. Пелевин В. О. Generation «П» : роман [Текст] / В. О. Пелевин. – М. : Изд-во «Эксмо», 2005. – 352 с.
5. Гундорова Т. Кітч і Література. Травестії [Текст] / Т. Гундорова. – К. : Факт, 2008. – 280 с.
6. Література. Теорія. Методологія [Текст] / пер. з пол. С. Яковенка ; упорядкув. і наук. ред. Д. Уліцької. – 2-ге вид. – К. : Вид. дім. «Києво-Могилянська академія», 2008. – 543 с.
7. Нич Р. Світ тексту: постструктуралізм і літературознавство [Текст] / Р. Нич ; пер. з пол. О. Галета. – Львів : Літопис, 2007. – 316 с.
8. Бернадська Н. Український роман: теоретичні проблеми і жанрова еволюція [Текст] / Н. Бернадська. – К. : Академвидав, 2004. – 368 с.
9. Остапчук Т. П. Експерименти Юрія Тарнавського в жанрі роману: європейські витоки й контексти [Електронний ресурс] / Т. П. Остапчук. Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nrchdu/FL/2009_105/105-11.pdf
10. Лексикон загального та порівняльного літературознавства [Текст] / за ред. А. Волкова. – Чернівці : Золоті литаври, 2001. – 636 с.

Статтю подано до редколегії
30.08.2012 р.

УДК 821.161.1«XIX»

О. Бистрова – доктор філологічних наук, доцент
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені І. Франка

Формотвірні функції урбаністичного пейзажу в творчості Ф. Достоевського

Роботу виконано на кафедрі ДДПУ ім. І. Франка

Статтю присвячено дослідженню особливостей формування образу Петербурга в творчості Ф. Достоевського. Образ міста аналізується в контексті творчості загалом, але особливу увагу приділено твору «Білі ночі». Досліджено способи формування конотативності образу міста. Розкрито психологічний аспект зображення Петербурга в тісному зв'язку з протагоністом.

Ключові слова: образ міста, психологізм, конотативність, авторська манера.

Быстрова Е. Формотворческие функции урбанистического пейзажа в творчестве Ф. Достоевского.

Статья посвящена исследованию особенностей формирования образа Петербурга в творчестве Ф. Достоевского. Образ города анализируется в контексте творчества в целом, но особое внимание уделено произведению «Белые ночи». Исследуются способы формирования коннотативности образа города. Раскрывается психологический аспект изображения Петербурга в тесной связи с протагонистом.

Ключевые слова: образ города, психологизм, коннотативность, авторская манера.

Bystrova O. The creating features of the urban landscape in the works of Dostoevsky. The article is devoted to the research of the singularity of the forming of the image of Petersburg in the F. Dostoevsky's creative works. The image of Petersburg is analyzing in the context of the whole literary works, but special attention puts for the work "White nights". The author of the article researches the poetical peculiarity of the forming of the cognition image of the town. We analyze the psychological aspect of the demonstration Petersburg in the connection with the protagonist.

Kew words: image of town, psychology, connotation, author's style.